

ΦΙΛΑΝΑΓΝΩΣΙΑ ΚΑΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ

Έλενα Αρτζανίδου, εκπαιδευτικός-συγγραφέας,
helenarzan@gmail.com

Χρύσα Κουράκη, Δρ. Παιδικής Λογοτεχνίας Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
- Υπεύθυνη Τμήματος Πολιτιστικών Θεμάτων Π.Ε. Ανατολικής
Αττικής, ckouraki@hotmail.gr

• Φιλαναγνωσία και σχολείο

Με βάση τα νέα *Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών*, όπως διαμορφώθηκαν το 2002, για πρώτη φορά η προσέγγιση ενός κειμένου ή ενός λογοτεχνικού έργου στην τάξη διαφοροποιείται σε σχέση με ό,τι ίσχυε μέχρι τότε. Η Λογοτεχνία αποσυνδέεται μερικώς από τη διδασκαλία του γλωσσικού μαθήματος, ενώ ταυτόχρονα προτείνεται η σύνδεση της με το παιχνίδι, την ψυχαγωγία, την απόλαυση, τη συναισθηματική καλλιέργεια, μέσα από ποικίλες δραστηριότητες. Ιδιαίτερα τα νέα *Ανθολόγια* των τριών τελευταίων τάξεων του Δημοτικού στηρίζονται στις θέσεις της σύγχρονης θεωρίας της Λογοτεχνίας, θέτοντας ως στόχο την απόλαυση της ανάγνωσης και τον προσανατολισμό του αναγνώστη – μαθητή σε πιο δημιουργικούς δρόμους στη σχέση του με τα κείμενα (Πολίτης Δημήτρης 2008: 59-65). Ο συγκεκριμένος στόχος διευρύνθηκε και εμπλουτίστηκε και με το πρόγραμμα *Φιλαναγνωσίας*¹, το οποίο εφαρμόζεται στα 960 ολοήμερα Δημοτικά σχολεία με αναμορφωμένο Αναλυτικό Πρόγραμμα, από το σχολικό έτος 2011 – 2012 και προώθησε με συγκεκριμένες δράσεις την καλλιέργεια της φιλαναγνωσίας και την ανάπτυξη ποικίλων σχέσεων ανάμεσα στο μαθητή-αναγνώστη, στο κείμενο και στο συγγραφέα.

---

¹ «Φιλαναγνωσία: Καινοτόμες δράσεις ενίσχυσης της φιλαναγνωσίας των μαθητών». Πρόγραμμα που συγχρηματοδοτείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση», (ΕΣΠΑ 2007-2013), με εθνικούς και κοινοτικούς πόρους και συντονίζεται από το ΕΘΝΙΚΟ Κέντρο Βιβλίου.

- **Τι σημαίνει ο όρος «φιλιαναγνωσία»;**

Η «φιλιαναγνωσία» ορισμικά παραπέμπει στη θετικά προσδιορισμένη σχέση του αναγνώστη με το βιβλίο ως το κατεξοχήν είδος και έκφραση της γραπτής ύλης και εμπεριέχει ταυτόχρονα τις εξειδικευμένες εκπαιδευτικές δραστηριότητες, οι οποίες στοχεύουν στην διαμόρφωση αυτής της σχέσης μέσα από την ανάπτυξη αναγκαίων γνωστικών δεξιοτήτων κυρίως αλλά και κοινωνικών δεξιοτήτων και αισθητικών κριτηρίων (Μακρίδης Κ. 2011). Ο όρος «φιλιαναγνωσία» αποτελεί μια ιδιαίτερη και εύστοχη γλωσσική επιλογή που προσδιορίζει -όχι τόσο αυστηρά και καταληκτικά, γιατί πρόκειται για νεότροπο όρο- ένα ευρύ πεδίο σημασιών, δράσεων και αξιών που συνδέονται με τις πολυεπίπεδες σχέσεις παιδιού και βιβλίου. Με μια πρώτη ματιά φαίνεται ότι ο όρος αυτός ταυτίζεται με τον περιφραστικό γαλλικό όρο *aimer lire* (αγάπη για ανάγνωση), ενώ μοιάζει να διαφοροποιείται από τους αντίστοιχους αλλόγλωσσους όρους, *Literacy*, *Literatie* (Καρακίτσιος Α. 2012).

Στη διαμόρφωση της θετικής στάσης των παιδιών απέναντι στη λογοτεχνία πολύ σημαντικό ρόλο διαδραματίζει ο δάσκαλος, ο οποίος διακρίνοντας τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες των μαθητών επιλέγει βιβλία και δημιουργεί κίνητρα για την ανάγνωσή τους. Όπως απέδειξε το ερευνητικό πρόγραμμα «Όταν ο Ροβινσώνας Κρούσος συνάντησε το Χάρι Πότερ...», το οποίο υλοποιήθηκε από το Π.Τ.Δ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών το ακαδημαϊκό έτος 2005-2006, «σε όλες τις τάξεις, ακόμη και στις πιο 'δύσκολες', ακόμη και κάτω από τις πιο αντίξοες συνθήκες, μπορούν να γίνουν εκπληκτικά πράγματα, όταν εκπαιδευτικοί με γνώσεις, μεράκι και ευαισθησία, εκπαιδευτικοί που γνωρίζουν από πρώτο χέρι την απόλαυση της ανάγνωσης και αγαπούν με πάθος τη λογοτεχνία, αποφασίζουν να δράσουν» (Χαλκιαδάκη 2008: 150).

- **Ποια είδη βιβλίων διαβάζουμε στην τάξη;**

Στην παιδική λογοτεχνία, ανήκουν όλα τα είδη λογοτεχνίας που περιλαμβάνονται και στη λογοτεχνία ενηλίκων, δηλαδή μυθιστορήματα, διηγήματα, ποίηση, παραμύθια, μικρές ιστορίες, βιογραφίες, αλλά και κόμικς και βιβλία γνώσεων. Παρόλο που τα τελευταία φαίνεται να μην εξυπηρετούν

το στόχο της τέρψης του αναγνώστη που αναφέραμε προηγουμένως, εντούτοις θα λέγαμε ότι τα σύγχρονα βιβλία γνώσεων ενισχύουν τη δυσκολία διάκρισης των ορίων τους από την «καθαρή» λογοτεχνία, καθώς παρόλο που σαφώς έχουν μορφωτικό χαρακτήρα, πλαισιώνονται από μυθοπλασία. Αντίστροφα, θα μπορούσαμε να πούμε πως και τα βιβλία που χαρακτηρίζονται αμιγώς λογοτεχνικά, λειτουργούν ως ένα βαθμό με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, αφού οι «γνώσεις» που αποκομίζει το παιδί από ένα λογοτεχνικό βιβλίο αφορούν κατά κανόνα τον εσωτερικό κόσμο και τις ανθρώπινες σχέσεις, δίχως όμως να αποκλείεται και η μετάδοση άλλου είδους γνώσεων -π.χ. ιστορικά μυθιστορήματα- (Καρπόζηλου 1994: 84-85).

Επομένως στην τάξη μπορούν να «χρησιμοποιηθούν» όλα τα προαναφερόμενα είδη βιβλίων που ανήκουν στην παιδική λογοτεχνία, αρκεί ο δάσκαλος-εμπυχωτής να γνωρίζει πως κάθε βιβλίο έχει το δικό του χαρακτηριστικό γνώρισμα που το κάνει ξεχωριστό, το οποίο πρέπει να αναδείξει και να αξιοποιήσει μέσα από τις αναγνωστικές εμπυχωσεις και τις δραστηριότητες φιλιαναγνωσίας.

- **Αναγνωστικές εμπυχωσεις – Δραστηριότητες φιλιαναγνωσίας**

Οι αναγνωστικές εμπυχωσεις στα πλαίσια της Φιλιαναγνωσίας πρωτεύοντα στόχο έχουν την αισθητική καλλιέργεια των μαθητών, απευθυνόμενες κυρίως στη φαντασία και στο συναίσθημα του αναγνώστη και όχι την πληροφόρηση ή τη γνώση (Κατσίκη-Γκίβαλου: Επιμορφωτικό υλικό). Επιδίωξη των φιλιαναγνωστικών πρακτικών είναι οι μαθητές να οδηγηθούν στην ανάγνωση βιβλίων ως ελεύθερη επιλογή και όχι ως υποχρέωση, μέσα από τη βιωματική εμπλοκή τους με το κείμενο και τις παιγνιώδεις δραστηριότητες που σχετίζονται με το συγγραφέα, με την κατανόηση του κειμένου, με τη δομή και τις αφηγηματικές του τεχνικές (Κατσίκη-Γκίβαλου: Επιμορφωτικό υλικό). Η Λογοτεχνία, ανάλογα με το περιεχόμενο κάποιου βιβλίου ή μιας ομάδας βιβλίων (π.χ. οικολογικά, διαπολιτισμικά, ιστορικά κτλ.) μόνο έμμεσα μπορεί να ενταχθεί σε πλαίσια γνώσης και άμεσα όσον αφορά τις συναφείς περιοχές της όπως είναι η μουσική, οι εικαστικές τέχνες, το θέατρο κ.α. (Παπαδάτος 2009: 164-165). «Η εκπαιδευτική διαδικασία μέσα από παιγνιώδεις δραστηριότητες μπορεί να εγγράψει στο παιδί την

ανάγκη της ανάγνωσης, όχι μόνο ως ανάγκη πληροφορίας και γνώσης, αλλά κυρίως ως ανάγκη ευχαρίστησης, απόλαυσης και δημιουργικότητας. Ζητούμενο η ανάγνωση – απόλαυση.» (Γούλης, Γρόσδος 2011: 63)

Στόχος, λοιπόν, των φιλιαναγνωστικών πρακτικών είναι η πρόσκληση-πρόκληση της ανάγνωσης βιβλίων ακόμη και από παιδιά που δεν αγαπούν το διάβασμα, μέσα από τη δημιουργία μιας ιδιαίτερης ατμόσφαιρας μεταξύ του βιβλίου και του αναγνώστη, των μαθητών μεταξύ τους και των μαθητών με το δάσκαλο. Αυτό θα συμβεί αν το πλαίσιο ανάγνωσης στην τάξη αποκτήσει χαρακτήρα προαιρετικό, συναρπαστικό και παιγνιώδη με έντονο το στοιχείο της έκπληξης. Με λίγα λόγια, αν η ανάγνωση συνοδεύεται με παιχνίδι και δραστηριότητες που προκαλούν το ενδιαφέρον των παιδιών και ταυτόχρονα τους εξάπτουν την περιέργεια για το τι πρόκειται να ακολουθήσει, το αποτέλεσμα είναι η διαμόρφωση θετικής στάσης του παιδιού απέναντι στο βιβλίο.

Το περιεχόμενο των φιλιαναγνωστικών πρακτικών είναι ποικίλο και ανάλογο με το είδος του μπορεί να κατηγοριοποιηθεί. Ωστόσο δεν πρέπει να ξεχνάμε πως κάθε βιβλίο έχει τα δικά του μονοπάτια και μας οδηγεί σε δραστηριότητες και δράσεις που πιθανώς δεν μπορούν να ενταχθούν κάπου ή δεν έχουν αναφερθεί ξανά. Ενδεικτικά ορισμένες από τις κατηγορίες δραστηριοτήτων που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για τους στόχους της φιλιαναγνωσίας είναι τα εικαστικά, το θέατρο και το θεατρικό παιχνίδι, η μουσική και ο χορός, η αφηγηματολογία, η δημιουργία παιχνιδιών (επιτραπέζιων, ομαδικών, επιδαπέδιων κτλ.), η προφορική έκφραση, η αξιοποίηση της τεχνολογίας και των Η/Υ, ο κινηματογράφος, οι επισκέψεις σε χώρους σχετικούς με το βιβλίο, η επικοινωνία με συγγραφείς και βέβαια η δημιουργική γραφή.

• **Δημιουργική γραφή**

Οι δραστηριότητες δημιουργικής γραφής αποτελούν το κατεξοχήν πεδίο σύνδεσης της Λογοτεχνίας με τη δημιουργικότητα και την αισθητική απόλαυση, καθώς στόχος της δημιουργικής γραφής είναι η ανάπτυξη της δημιουργικότητας των μαθητών μέσω της βαθμιαίας εξοικείωσής τους με συγγραφικές πρακτικές και η δημιουργία επαρκέστερων αναγνωστών μέσω της βιωματικής δραστηριότητας (Ιορδανίδου). Παράλληλα μέσω της

δημιουργικής γραφής τα παιδιά με παιγνιώδη τρόπο, αβίαστα και χωρίς περιορισμούς (Καραγιάννης 2010) εισάγονται στις αφηγηματικές τεχνικές ενός κειμένου, καθώς και στα βασικά δομικά του στοιχεία όπως είναι η πλοκή, οι χαρακτήρες και το χωρο-χρονικό πλαίσιο.

Τα βασικά αυτά στοιχεία της δημιουργικής γραφής αξιοποιεί και η φιλιαναγνωσία, καθώς οι στόχοι τους συναντώνται στα σημεία της δημιουργικότητας, που προϋποθέτει το παιχνίδι και την εθελούσια συμμετοχή (Μουλά 2012: 3), της φαντασίας και της ανάδειξης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών κάθε λογοτεχνικού έργου μέσα από την αποκάλυψη των μηχανισμών της συγγραφής και κατασκευής του στην πράξη και όχι στη θεωρία (Νικολαΐδου 2012: 7). Γιατί στην περίπτωση της αξιοποίησης της δημιουργικής γραφής σε φιλιαναγνωστικές δράσεις, πρωτεύοντα ρόλο διαδραματίζει το βιβλίο. Ξεκινώντας και τελειώνοντας με αυτό οι δραστηριότητες δημιουργικής γραφής αποκτούν ακόμη ένα στόχο: την ανάδειξη του κειμένου και τη μετουσίωση και μεταφορά των συναισθημάτων που προκαλεί η ανάγνωσή του σε νέο κείμενο κάθε είδους όπως, μυθιστόρημα, ποίημα, παραμύθι, διήγημα, δοκίμιο, θεατρικό έργο ή κόμικ. Ταυτόχρονα και η φιλιαναγνωσία λειτουργεί επικουρικά στους στόχους της δημιουργικής γραφής, καθώς επιτυγχάνει την έκθεση σε ποικίλα αναγνωστικά ερεθίσματα και την εξοικείωση των μαθητών σε όλα τα είδη της Λογοτεχνίας (Νικολαΐδου Κείμενα: 7-8).

Συνεπώς, «η δημιουργική γραφή και η φιλιαναγνωσία με τις ειδικές διδακτικές τεχνικές και τις ξεχωριστές διδακτικές παρεμβάσεις μπορεί να αποτελέσουν τους δύο βασικούς πυλώνες της διδασκαλίας της λογοτεχνίας και γενικότερα του λογοτεχνικού πολιτισμού. Η δημιουργική γραφή επιτρέπει την ανάπτυξη συγγραφικών δεξιοτήτων στο διδασκόμενο και η φιλιαναγνωσία του επιτρέπει να μετεξελιχθεί σε ένα σοβαρό αναγνώστη» (Καρακίτσιος Α. 2011: 27-28).

- **Προτάσεις δραστηριοτήτων δημιουργικής γραφής στο πλαίσιο φιλιαναγνωστικών δράσεων**

Στην παρούσα εισήγηση θα επιχειρήσουμε να προτείνουμε δραστηριότητες δημιουργικής γραφής στο πλαίσιο φιλιαναγνωστικών δράσεων για τρία είδη

κειμένων: ένα μυθιστόρημα, ένα ποίημα και μια ιστορία βραχείας φόρμας με εικόνες. Και στα τρία είδη κειμένων οι σχεδιασμένες δραστηριότητες δημιουργικής γραφής στοχεύουν στην ανάδειξη του κειμένου και των χαρακτηριστικών του στοιχείων, στην παιγνιώδη διάθεση και στην ελεύθερη έκφραση συναισθημάτων.

Δημιουργική γραφή με αφορμή ένα μυθιστόρημα

Οι Ονειροφύλακες και ο φάρος των Ονείρων

Συγγραφέας: Αγγελική Δαρλάση

Πατάκης 2013²

Στην περίπτωση του μυθιστορήματος η προσέγγιση μέσω της δημιουργικής γραφής είναι διπλή με διαφορετική στοχοθεσία. Στην πρώτη πρόταση η δημιουργική γραφή συνδυάζεται με την εικαστική έκφραση, όπου τα πρώτα συναισθήματα, σκέψεις και εντυπώσεις που γεννά η ανάγνωση του βιβλίου μετουσιώνονται σε εικόνα, στη συνέχεια σε αυτόνομες, εννοιολογικά φορτισμένες από την υπόθεση του βιβλίου λέξεις και τέλος σε κείμενο. Με τον τρόπο αυτό το παιδί-αναγνώστης νοηματοδοτεί με τις δικές του εμπειρίες και βιώματα το κείμενο, ενώ ταυτόχρονα γίνεται και το ίδιο δημιουργός.

Α' ΠΡΟΤΑΣΗ³

---

² Υπόθεση: Η χώρα των Ονειροφυλάκων κινδυνεύει. Η Ονειροπαγίδα, το δίκτυ προστασίας της χώρας, σφίγγει για να την προστατεύσει από αόρατους εχθρούς που την πολιορκούν. Κι όμως τα όνειρα των ανθρώπων που κουβαλούν στις πλάτες τους και τα ταξιδεύουν οι Ονειροφύλακες, μοιάζουν να αργοπεθαίνουν. Κάποιοι κατηγορούν τους Ονειροκτόνους, που όπως λένε οι φήμες επέστρεψαν, αλλά οι περισσότεροι το αρνούνται και ρίχνουν το φταίξιμο στους διαφορετικούς, στους «κατώτερους» Ονειροφύλακες. Οι ήρωες δεν έχουν άλλη επιλογή από το να αγωνιστούν ενάντια στο Φόβο και σε ό,τι είναι τελικά αυτό που σκοτώνει τα όνειρα.

³ Το μοντέλο της Α' πρότασης έχει εφαρμοστεί σε δυο τάξεις (Ε' και Στ') Δημ. Σχολείων της Ανατ. Θεσ/νίκης και σε μια φιλαναγνωστική ομάδα εκπαιδευτικών της Ανατ. Θεσ/νίκης.

1^η Δράση

Ανάγνωση όλου του βιβλίου.

2^η Δράση

Ζωγραφίστε μια ή περισσότερες εικόνες που το βιβλίο σας προκαλεί να απεικονίσετε.

3^η Δράση

Γράψτε έξι λέξεις που το βιβλίο μπορεί να σας βοηθά να γράψετε:

- Ένα ουσιαστικό-το όνομα του κεντρικού ήρωά σας
- Ένα ρήμα που να γεννά δράση.
- Ένα επίθετο μαζί με ένα ουσιαστικό που μπορεί να ορίζει τον τόπο ή και τον χρόνο που η ιστορία σας θα διαδραματίζεται.
- Μια λέξη που γεννήθηκε από την ιστορία που διαβάσατε.
- Μια λέξη που να ορίζει ένα συναίσθημα.
- Μια λέξη που να γεννά φόβο ή χαρά.

4^η Δράση

Παρατηρήστε την ή τις εικόνες που εσείς σχεδιάσατε και αμέσως μετά ξεκινήστε την ιστορία σας που δεν πρέπει να ξεπερνά τις 1200 λέξεις.

Με τη συγκεκριμένη δραστηριότητα τα παιδιά αφού απολαύσουν την ανάγνωση, «εικονογραφούν» το βιβλίο και στη συνέχεια δημιουργούν μια ιστορία που στην ουσία πηγάζει από λέξεις και συναισθήματα του μυθιστορήματος που διάβασαν. Με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται η πολύμορφη, αβίαστη έκφραση και ταυτόχρονα η εξοικείωση σε πρώτο επίπεδο με τα ουσιαστικά στοιχεία μιας ιστορίας όπως είναι ο ήρωας, η δράση, το χωρο-χρονικό πλαίσιο και κάποιες σημαντικές λεπτομέρειες όπως είναι τα συναισθήματα, εργαλεία βασικά για τη συγγραφή ενός κειμένου (Erstein 1991:13).

Β' ΠΡΟΤΑΣΗ⁴

---

⁴ Το μοντέλο της Β' πρότασης έχει εφαρμοστεί σε 25 μαθητές της Στ' Δημοτικού στο 2^ο Δ.Σ. Παιανίας το σχ. έτος 2011-12 και σε ομάδα 20 επιμορφούμενων δασκάλων της Ανατ. Αττικής το σχ. έτος 2012-13.

Η επόμενη πρόταση για δημιουργική γραφή, αποτελεί κατά κάποιον τρόπο προέκταση της προηγούμενης και λειτουργεί πιο εστιασμένα στην αναγνώριση και κατάκτηση συγγραφικών δεξιοτήτων σε ό,τι αφορά τουλάχιστον στους ήρωες και στη διαδικασία χαρακτηρισμού τους. Η πρόταση αυτή απευθύνεται περισσότερο σε μνημένους μαθητές στη δημιουργική γραφή και έμπειρους αναγνώστες, καθώς προϋποθέτει την αντίληψη των υπαινιγμών, των υποδηλώσεων και συνδηλώσεων του κειμένου, καθώς και τον τρόπο σύνθεσης και κατασκευής του.⁵

1η Δράση

Ανάγνωση όλου του βιβλίου

Παράλληλη Δράση όσο διαρκεί η ανάγνωση του βιβλίου

- Σημειώστε για τον ήρωα (έναν ήρωα) που διαβάζετε και ξεχωρίζει για κάτι δυνατό ή αδύνατο στην προσωπικότητα και στις ενέργειές του.
- Φτιάξτε το περίγραμμα του χαρακτήρα του σε μεγάλο χαρτόνι ή χαρτί του μέτρου. Καθ' όλη τη διάρκεια της ανάγνωσης σημειώστε μέσα στο περίγραμμα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του ήρωα, ενώ απ' έξω γράψτε πώς έχουν προκύψει (από λόγια άλλων ηρώων, από σκέψεις, από σχόλια του αφηγητή κτλ.).

2η Δράση

Με την ολοκλήρωση του βιβλίου, αλλά και την ολοκλήρωση της καταγραφής των όσων χαρακτηρίζουν τον ήρωα που επιλέξατε:

- Επιλέξτε ένα ή δύο περιστατικά δηλωτικά του χαρακτήρα του ήρωά σας και ξαναγράψτε τα σε α' πρόσωπο, από την οπτική γωνία του ήρωα-πρωταγωνιστή. Αναδείξτε μέσα από την αμεσότητα των σκέψεων, του λόγου, των πιθανών ημερολογιακών ή επιστολικών καταγραφών του την προσωπικότητά του, όπως την έχετε αποτυπώσει στην 1^η δράση.

Με την πρώτη δράση τα παιδιά ουσιαστικά διεισδύουν στη διαδικασία του χαρακτηρισμού και στον τρόπο με τον οποίο δομούνται οι χαρακτήρες

---

⁵ Για τους τύπους-μοντέλα των αναγνωστών και των αναγνώσεων και ιδιαίτερα για τον έμπειρο αναγνώστη βλ. Καρακίτσιος Α. 2011: 52-53.

μέσα από δημιουργική ανάγνωση. Σύμφωνα με τους Chatman και Rimmon-Kenan οι μυθοπλαστικοί χαρακτήρες επαναδομούνται από τον αναγνώστη από στοιχεία, ενδείξεις, χαρακτηριστικά γνωρίσματα που ανακοινώνονται ή υπονοούνται και επικοινωνούν μέσω του «προσωπικού λόγου». Τα χαρακτηριστικά αυτά γνωρίσματα εμφανίζονται άμεσα ή έμμεσα μέσα από δείκτες που είναι κατανεμημένοι σε όλη την έκταση του κειμένου και η διαδικασία απόδοσής τους σε ένα μυθιστορηματικό πρόσωπο αποτελεί τη διαδικασία του χαρακτηρισμού (Chatman 1980: 107-145, Rimmon-Kenan 1985: 29-42). Η άμεση ή έμμεση παρουσίασή τους γίνεται από μία ή διαφορετικές οπτικές γωνίες και με ποικίλες αφηγηματικές τεχνικές όπως ο διάλογος, ο μονόλογος, η εσωτερική σκέψη, ο αφηγημένος λόγος ή η έμμεση σκέψη του ήρωα που εκφέρεται από τον αφηγητή, τα σχόλια του αφηγητή, τα λόγια ή οι σκέψεις άλλων προσώπων, τα ημερολόγια, τα σημειώματα, οι επιστολές, η περιγραφή της εξωτερικής εμφάνισής του ή ακόμη και η μετωνυμική σχέση που παρουσιάζεται στα χαρακτηριστικά του και στο εξωτερικό περιβάλλον του. (Κουράκη 2008: 125-137).

Συνεπώς, έχοντας ολοκληρώσει την πρώτη δράση θεωρούμε πως τα παιδιά έχουν εισαχθεί επαρκώς στις αφηγηματικές τεχνικές του χαρακτηρισμού και είναι ικανά να διακρίνουν τους τρόπους με τους οποίους δομείται ένας μυθοπλαστικός χαρακτήρας. Έτσι με τη δεύτερη δράση μπορούν ουσιαστικά να μεταφέρουν τη «θεωρητική» γνώση που έχουν αποκτήσει στο δικό τους κείμενο, όπου συνειδητοποιημένα πλέον μπορούν να επιλέξουν οπτική γωνία και να αναδείξουν τα στοιχεία της προσωπικότητας του ήρωά τους με περισσότερες από μία αφηγηματικές τεχνικές επιθυμούν.

Δημιουργική Γραφή με αφορμή ένα Ποίημα

Σεφέρης

Λίμερικ

Η δημιουργία ποιήματος ως δραστηριότητα δημιουργική γραφής είναι μια δημιουργική διαδικασία που εμπεριέχει την παράμετρο της πνευματικής κάθαρσης, αφού ο μαθητής αναγκάζεται να διατυπώσει τις σκέψεις του και

τα συναισθήματά του (Καραγιάννης 2010). Η αξιοποίηση των λίμερικ για μια πρώτη προσέγγιση της ποιητικής γραφής, θεωρούμε πως είναι η πλέον κατάλληλη, καθώς εμπεριέχουν το στοιχείο του χιούμορ, του λεκτικού παιχνιδιού, της ρυθμικότητας και του παράλογου που είναι προϊόν της άκρατης φαντασίας (Τσιλιμένη Τ. 2005: 244). Καθώς ανήκουν στο ρεύμα του υπερρεαλισμού, υπακούν και στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του όπως η απομάκρυνση από τη νοηματική σύμβαση, η αυτοδυναμία της ίδιας της λέξης και ο τονισμός των ηχητικών και οπτικών παραστάσεων που προκαλούνται συνειρμικά (Τσιλιμένη Τ. 2005:245).

1^η Δράση

Ακούστε το ποίημα-λίμερικ του Γ. Σεφέρη

Ήτανε μια κοπέλα από τη Σάμο
που έχωσε το δεξί της στην άμμο
και με τ' άλλο το χέρι
εκρατούσε ένα αστέρι
ετούτη η κοπέλα απ' τη Σάμο

Ερωτήσεις κατανόησης.

Ποιος και από πού είναι ο πρωταγωνιστής ;

Τι κάνει;

2^η Δράση

Ακούστε και πάλι το ποίημα και γράψτε τρεις λέξεις που σας γεννά αυτή τη στιγμή, μόνο που η κάθε μια λέξη πρέπει να ορίζει τα παρακάτω:

- Μια λέξη να ορίζει δράση, κίνηση
- Μια λέξη να ορίζει συναίσθημα
- Μια λέξη να ορίζει χρώμα

3^η Δράση

Γράψτε το δικό σας ποίημα-λίμερικ χρησιμοποιώντας τις τρεις λέξεις που σας προέκυψαν από την ανάγνωση του ποιήματος του Σεφέρη σε πέντε στίχους:

- Ο πρώτος στίχος να περιέχει την παρουσίαση του πρωταγωνιστή
- Στο δεύτερο να αποκαλύπτεται η ιδιότητά του.

- Στον τρίτο και τέταρτο να έχουμε την πραγματοποίηση κάποιας ενέργειας.
- Ο πέμπτος στίχος να είναι αφιερωμένος στην εμφάνιση ενός τελικού επιθέτου ή παραλόγου.

Εναλλακτική Δράση ή με προεκτάσεις⁶

⁶ Η εναλλακτική δράση έχει εφαρμοστεί σε ομάδα 20 επιμορφούμενων δασκάλων της Ανατ. Αττικής το σχ. έτος 2012-13.

⁷ Το παραπάνω μοντέλο δημιουργικής γραφής εφαρμόστηκε την περίοδο 2011-2013 σε 250 μαθητές και μαθήτριες Δημοτικών Σχολείων Ανατ.Θεσσαλονίκης και Δυτ.Θεσσαλονίκης. Επίσης σε 175 εκπαιδευτικούς Ανατ. Θεσσαλονίκης και Χαλκιδικής και σε 15 εκπαιδευτικούς στην Λευκωσία της Κύπρου.

Ενδεικτική μια ιστορία μαθητή από τις πολλές με αφορμή το βιβλίο *Το αυγό που μισούσε το κόκκινο χρώμα*, Χρ. Καραϊσκος, Διάπλαση.

Το ηρωικό αυγό*

Μια φορά και έναν καιρό ήταν ένα αυγό μέσα σε μια τεράστια κουζίνα και τον λέγανε Μελάτο.

Όλα τα αυγά τον φοβόντουσαν γιατί ήταν συνέχεια κακό με τα άλλα αυγά και τους χτυπούσε.

Μια μέρα όμως ήρθαν κακά νέα στα αυτιά των αυγών.

Ένα αυγό ταραγμένο λέει στα υπόλοιπα αυγά:

-Παιδιά τρέξτε. Η κυρία θα μας κάνει ομελέτα.

-Τι έκανε λέει; είπε ένα άλλο αυγό.

-Καλά άκουσες θα μας βράσει! είπε.

Ξαφνικά μπήκε η κυρία μέσα και άρπαξε μερικά αυγά,

άνοιξε το γκριλ, πήρε το τηγάνι και χωρίς να το καταλάβει της έπεσαν

τ' αυγά. Τότε εκείνα κρύφτηκαν κάτω από το τραπέζι.

-Λοιπόν παιδιά εγώ δεν αντέχω άλλο. Θα πάω εγώ μέσα στο τσουκάλι και ας βράσω! είπε ηρωικά ο Μελάτος.

-Τι! είσαι τρελός; λένε όλα τα αυγά.

-Μπορεί εσείς να φοβάστε, αλλά εγώ θα πάω. Κανείς δεν θα με εμποδίσει, είπε θυμωμένα και τότε βούτηξε μέσα στο καλάθι και έβρασε. Τα άλλα αυγά ποτέ δεν τον ξαναφοβήθηκαν και του έφτιαξαν ένα μεγάλο αυγογάλαμα για να μην τον ξεχάσουν ποτέ.

Αλέξανδρος Κουρμανόπουλος, Δ1, 7^ο Δ.Σ Καλαμαριάς.

➤ Δείτε τη φιλαναγνωστική δράση με εικόνες στο Blog «Βιβλία και Βιβλιοφιλία»:

[http://filanagnosiaprogram.blogspot.gr/search?updated-max=2013-05-](http://filanagnosiaprogram.blogspot.gr/search?updated-max=2013-05-13T07:46:00%2B03:00&max-results=50&start=5&by-date=false)

[13T07:46:00%2B03:00&max-results=50&start=5&by-date=false](http://filanagnosiaprogram.blogspot.gr/search?updated-max=2013-05-13T07:46:00%2B03:00&max-results=50&start=5&by-date=false)

*Η ιστορία προέκυψε από το πρόγραμμα φιλαναγνωσίας "Πάμε Τελλόγλειο με τη Δ/ση Π.Ε Ανατ.Θεσ/νίκης, για να διαβάσουμε ιστορίες, να δράσουμε, να δημιουργήσουμε ιστορίες και να

Δείτε τα κολάζ του Ελύτη, διακρίνετε τα παράλογα χαρακτηριστικά τους και διαλέξτε ένα. Εντοπίζοντας τον πρωταγωνιστή σας γράψτε για αυτόν ένα λίμερικ χρησιμοποιώντας τα στοιχεία της προηγούμενης δράσης. Εναλλακτικά γράψτε ένα λίμερικ με ελεύθερο θέμα και φτιάξτε το δικό σας κολάζ για αυτό.

Με την ολοκλήρωση της τρίτης δράσης, της συγγραφής του λίμερικ, τα παιδιά έχουν μπει στη διαδικασία του πειραματισμού και της επινόησης μέσω της αποκλίνουσας οδού, έχουν μυηθεί στην ποίηση και τελικά έχουν παίξει ανάμεσα στο πραγματικό και το φανταστικό με ήρωες που μπορεί να είναι υπαρκτοί ή τελείως φανταστικοί. Ταυτόχρονα, με την προέκταση της εναλλακτικής δράσης τα χαρακτηριστικά στοιχεία του λίμερικ συνδυάζονται με τη γραπτή αποτύπωσή του σε μορφή και χρώμα ή ακόμη και με μια άλλη μορφή τέχνης, απελευθερώνοντας τη φαντασία και εξοικειώνοντας τα παιδιά με τις βασικές αρχές του υπερρεαλισμού.

Δημιουργική Γραφή με αφορμή μια μικρή ιστορία με εικόνες⁷

Ο κρυμμένος θησαυρός της τσέπης

Συγγραφέας: Έλενα Αρτζανίδου

Εικονογράφηση: Γιώργος Σγουρός

ταξιδέψουμε μέσα από τα έργα του Μουσείου" την Τρίτη 16/4/2013, με τη μέθοδο δημιουργικής γραφής, που προτείνει η Έλενα Αρτζανίδου από το 2011.

Με τις ίδιες εικόνες γράφτηκαν 23 διαφορετικές ιστορίες από ισάριθμους μαθητές/μαθήτριες του 7^{ου} Δ.Σ Καλαμαριάς και πολλές περισσότερες το 2012 από μαθητές Α΄και Β΄τάξεων που συμμετείχαν στο πρόγραμμα που υλοποιήθηκε στο χώρο φιλιαναγνωσίας της Δ/νσης Π.Ε Ανατ. Θεσ/νίκης .

Η ιστορία δεν διορθώθηκε ούτε από το μαθητή, αλλά ούτε και από εμάς έγινε κάποια παρέμβαση.

⁸ Υπόθεση: Ο Γαβριλάκης θυμώνει που οι άλλοι δεν τον παίζουν και δεν του δίνουν σημασία. Γι' αυτό αρπάζει κρυφά τα πράγματά τους και τα κρύβει. Πιο πολύ όμως θυμώνει με τη μαμά και τον μπαμπά, που δεν τον προσέχουν. Κι έτσι, όταν βρίσκεται στο βιβλιοπωλείο του κυρ Στάθη, κρύβει κάποιους θησαυρούς στην τσέπη του. Η μόνη που τον νοιάζεται και τον συμβουλεύει είναι η γιαγιά: "Ό,τι δε μας ανήκει δεν το παίρνουμε κρυφά, Γαβριλάκη". Πόσο πρέπει να ανησυχούμε όταν ανακαλύπτουμε ότι τα παιδιά μας αρπάζουν ξένα πράγματα; Διαβάστε την ιστορία του Γαβριλάκη και θα βρείτε τις απαντήσεις.

Ψυχογιός, 2011⁸

Η παρακάτω φιλιαναγνωστική δράση όπως παρουσιάζεται αφορά όλες τις ηλικίες των μαθητών του Δημ.Σχολείου.

Δεν εφαρμόζεται σε μια διδακτική ώρα.

ΠΡΟΣΟΧΗ: Το βιβλίο δεν πρέπει να το γνωρίζουν τα παιδιά όταν ξεκινάτε με τη δράση της δημιουργικής γραφής.

1^η Δράση

Χρειάζεστε Α4 διπλωμένο στη μέση, έτσι έχετε τέσσερις σελίδες ή τέσσερις σελίδες Α4 ενωμένες. Ένα μολύβι ατομικά στον κάθε μαθητή.

Οι εικόνες προβάλλονται σε απόσταση 5'' ή 8'' λεπτών η μια από την άλλη.

- Ξεκινήστε με το «μια φορά και έναν καιρό» ή το «ήταν» και φανταστείτε πως είστε:
- Συγγραφέας που παρατηρεί μια εικόνα σαν την παρακάτω.
- Γράψτε ό,τι σας προκαλεί να γράψετε.
- Δεν είναι απαραίτητο να έχει σχέση με αυτό που βλέπετε.
- Ο ήρωας σας επίσης μπορεί και να μη μοιάζει καθόλου σε κανένα χαρακτηριστικό, ούτε στο φύλο, μπορεί να μην είναι ακόμη και ανθρώπινο πλάσμα με αυτό το πρόσωπο που βλέπετε. Αποφασίστε εσείς για το που μπορεί να βρίσκεται τι σκέφτεται να κάνει.
- Τα λάθη σας μην τα σκέφτεστε αυτή τη στιγμή.
- Απλά νιώστε και γράψτε ότι σας προκαλεί η εικόνα.

Παρατηρήστε και γράψτε ό,τι η εικόνα σας προκαλεί να γράψετε.

EIKONA1

Συνεχίστε την ιστορία σας με την εικόνα να σας οδηγεί.

EIKONA 2

Η ιστορία σας μεγαλώνει με τη βοήθεια της τρίτης εικόνας.

EIKONA 3

Γράψτε το τέλος της ιστορίας με την βοήθεια της τελευταίας εικόνας.

EIKONA 4

2η Δράση -Σε άλλη φιλιαναγνωστική συνάντηση.

(Σίγουρα θα σας χρειαστούν δυο διδακτικές φιλιαναγνωστικές ώρες)

- Δώστε τίτλο στην ιστορία σας.
- Διαβάστε όλες τις ιστορίες.
- Κολλήστε τις εικόνες που έχουν προβληθεί.
- Φτιάξτε εξώφυλλο και οπισθόφυλλο.

Διευκρινήσεις

- Στην τάξη μπορεί να δώσετε αν το κρίνετε και άλλες εικόνες.
- Μην ξεπερνάτε τις έξι εικόνες, που είναι μέσα από το βιβλίο που αργότερα **ή σε άλλη μέρα** θα διαβάσετε.
- Οι μαθητές/μαθήτριες δεν γνωρίζουν ακόμη για το βιβλίο ούτε τους αποκαλύπτεται από πού είναι οι εικόνες.

Η συγκεκριμένη πρόταση για δημιουργική γραφή συνδυάζει το κείμενο με την εικόνα, τόσο στο επίπεδο της ανάγνωσης όσο και στο επίπεδο της παραγωγής. Οι σύγχρονες εικονογραφημένες ιστορίες εκτός από την ανταπόκριση και αλληλεπίδραση του αναγνώστη με το κείμενο απαιτούν έναν ενεργητικό θεατή καθιστώντας την εικονογράφηση ενδιάμεσο τέχνης και αισθητικής αγωγής. Η σχέση που διατηρεί με το κείμενο διακρίνεται σε ερμηνευτική και αφηγηματική ανάλογα με το κατά πόσο οι εικόνες επεκτείνουν ή αντανακλούν το κείμενο ή σε ενσαρκωμένη και σχηματική ανάλογα με την επίδραση που ασκεί στον εσωτερικό κόσμο του παιδιού επενδύοντας περισσότερο ή λιγότερο συναίσθημα και ένταση (Ασωνίτης Π. 2001: 39-41).

Στην προκειμένη περίπτωση του *Κρυμμένου θησαυρού της τσέπης* οι εικόνες του βιβλίου αποτελούν το έναυσμα για δημιουργική γραφή αναδεικνύοντάς τες, στοιχείο που απουσίαζε από τις προηγούμενες

προτάσεις του μυθιστορήματος και του ποιήματος. Καθώς οι εικόνες τονίζουν κάποια καίρια σημεία του κειμένου, τα παιδιά καλούνται να δημιουργήσουν με αυτές τη δική τους εκδοχή της ιστορίας, πριν ακόμη διαβάσουν το βιβλίο. Με το συγκεκριμένο τρόπο αφενός παρακινούνται για να το διαβάσουν έχοντας μια «αίσθηση» της ιστορίας, αφετέρου απελευθερώνουν τη δημιουργικότητα και φαντασία τους, καθώς καλούνται να δώσουν τη δική τους εκδοχή τόσο στους ήρωες όσο και στο χωρο-χρονικό πλαίσιο. Με λίγα λόγια γίνονται τα ίδια συγγραφείς ξεκινώντας από τις εικόνες, πρακτική που συνηθίζεται ούτως ή άλλως στο εξωτερικό για τη συγγραφή βιβλίων παιδικής λογοτεχνίας.

Με την ολοκλήρωση και της τελευταίας πρότασης για δραστηριότητες δημιουργικής γραφής με αφορμή ένα βιβλίο, θεωρούμε πως καλύπτεται σε μεγάλο βαθμό ειδολογικά η λογοτεχνική παραγωγή των παιδικών βιβλίων. Έχοντας την πεποίθηση πως δράσεις δημιουργικής γραφής μπορούν να γίνουν σε όλα τα είδη της παιδικής λογοτεχνίας, ακόμη και στα βιβλία γνώσεων και βέβαια στα κόμικς, προτείνουμε την ενασχόληση με αυτές στο πλαίσιο των φιλαναγνωστικών πρακτικών με μοναδικό στόχο το παιχνίδι, την αισθητική απόλαυση, τη συναισθηματική και φαντασιακή απελευθέρωση. Η επίτευξη του συγκεκριμένου στόχου είναι βέβαιο πως θα διασφαλίσει την αγάπη προς το βιβλίο και την αναζήτηση επόμενων αναγνώσεων.

Βιβλιογραφία

- Ασωνίτης Π. (2001). *Η εικονογράφηση στο βιβλίο παιδικής λογοτεχνίας*. Αθήνα Καστανιώτης.
- Γούλης Δ. – Γρόσδος Σ. (2011). *Φιλαναγνωσία: Ερωτήσεις και Απαντήσεις* στο Αρτζανίδου Ε., Γούλης Δ., Γρόσδος Σ., Καρακίτσιος Α. (σ. 57-72). *Παιχνίδια Φιλαναγνωσίας και Αναγνωστικές Εμπυλώσεις*. Αθήνα, Gutenberg.
- Chatman S. (1980). *Story and Discourse: Narrative Structure in Fiction and Film*. Ithaka and London Cornell University Press.

Epstein, C. (1991.) *The Art of Writing for Children, Skills and Techniques of the Craft*. Hamden Connecticut Archon Books.

Ιορδανίδου Μ. Δημιουργισκή Γραφή στο sofiaxatzinikolaou.eu/wp.../Δημιουργική-Γραφή.ppt

Καραγιάννης Σ. (2010). *Η Δημιουργική Γραφή ως Καινοτόμος Δράση στο Σχολείο: όψεις μιας Παιδαγωγικής Εμπειρίας*. Στη διεύθυνση

<http://www.scribd.com/doc/49612155/%CE%97->

[%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%B9%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%AE-](http://www.scribd.com/doc/49612155/%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%B9%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%AE-)

[%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%AE-%CF%89%CF%82-](http://www.scribd.com/doc/49612155/%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%AE-%CF%89%CF%82-)

[%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CE%BD%CE%BF%CF%84%CF%8C%CE%BC%CE%BF%CF%82-](http://www.scribd.com/doc/49612155/%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CE%BD%CE%BF%CF%84%CF%8C%CE%BC%CE%BF%CF%82-)

[%CE%B4%CF%81%CE%AC%CF%83%CE%B7-](http://www.scribd.com/doc/49612155/%CE%B4%CF%81%CE%AC%CF%83%CE%B7-)

[%CF%83%CF%84%CE%BF-](http://www.scribd.com/doc/49612155/%CF%83%CF%84%CE%BF-)

[%CE%A3%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%BF](http://www.scribd.com/doc/49612155/%CE%A3%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%BF)

Καρακίτσιος Α. (2011). *Φιλαναγνωσία: Ερωτήσεις και Απαντήσεις* στο Αρτζανίδου Ε., Γούλης Δ., Γρόσδος Σ., Καρακίτσιος Α. (σ. 57-72). *Παιχνίδια Φιλαναγνωσίας και Αναγνωστικές Εμπυλώσεις*. Αθήνα, Gutenberg.

Καρακίτσιος Α. (2012). *Εισαγωγή στη φιλαναγνωσία*, στο Επιμορφωτικό υλικό για εκπαιδευτικούς το οποίο δημιουργήθηκε στο πλαίσιο των Πράξεων: Καινοτόμες δράσεις ενίσχυσης της φιλαναγνωσίας των μαθητών .

Καρπόζηλου Μ. , (1994). *Το παιδί στη χώρα των βιβλίων*. Αθήνα Καστανιώτης.

Κατσίκη-Γκίβαλου Α. (2012). *Λογοτεχνία και Εκπαίδευση: Από τα στενά όρια μιας διδασκαλίας στην καλλιέργεια της φιλαναγνωσίας*, στο Επιμορφωτικό υλικό για εκπαιδευτικούς, το οποίο δημιουργήθηκε στο πλαίσιο των Πράξεων: Καινοτόμες δράσεις ενίσχυσης της φιλαναγνωσίας των μαθητών .

Κουράκη Χ. (2008). *Αφήγηση και λογοτεχνικοί χαρακτήρες, Τα Μυθοπλαστικά πρόσωπα στο πεζογραφικό έργο της Ζωρζ Σαρή (1969-1995)*. Αθήνα, Πατάκης.

- Markidis, K. (2011). *Social literacy in school contexts: concepts and research instruments. Report for the National Book Center of Greece*. Athens.
- Μουλά Ε. (2012). *Αναζητώντας τη δημιουργικότητα στη διδασκαλία της λογοτεχνίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση: Ο επαναπροσδιορισμός της δημιουργικής «γραφής» στην μεταμοντέρνα πραγματικότητα και την «ψηφιακή» εκπαιδευτική τάξη πραγμάτων*. Ηλεκτρονικό περιοδικό Κείμενα15.
http://keimena.ece.uth.gr/main/index.php?option=com_content&view=article&id=258:15-moula&catid=59:tefxos15&Itemid=95
- Νικολαΐδου Σ. (2012). *Δημιουργική Γραφή στο σχολείο. Το τερπνόν μετά του ωφελίμου*. Ηλεκτρονικό περιοδικό Κείμενα 15
http://keimena.ece.uth.gr/main/index.php?option=com_content&view=article&id=259:15-nikolaidou&catid=59:tefxos15&Itemid=95
- Παπαδάτος Γ. (2009). *Παιδικό βιβλίο και φιλιαναγνωσία: Θεωρητικές αναφορές και προσεγγίσεις – Δραστηριότητες*. Αθήνα, Πατάκης.
- Πολίτης Δ. (2008). *Η Λογοτεχνία για παιδιά στη σχολική τάξη: Ζητήματα Θεωρίας και Διδακτικής. Μουσική σε πρώτη βαθμίδα, 5-6: 59-65*.
- Τσιλιμένη Τ. (2005). *Limericks: Το «ά-λογο της Φαντασίας στην εκπαίδευση. Παιχνίδια λόγου και δημιουργικότητας*, στο Καλογήρου Τ., Λαλαγιάννη Κ. (επιμ.) (σ. 243-256). *Η Λογοτεχνία στο Σχολείο, Θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές στη Πρωτοβάθμια εκπαίδευση*. Αθήνα, Πατάκης.
- [ΥΠ.Ε. Π.Θ.]. (2002). *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών – Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης*, τομ. Α'. Αθήνα, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Χαλκιαδάκη Α. (2008). *Τα πολλαπλά 'στοιχήματα' μιας ερευνητικής προσπάθειας*, στο Γκίβαλου Α., Καλογήρου Τ., Χαλκιαδάκη Α. (επιμ.)(σ. 137-224). *Φιλιαναγνωσία και Σχολείο*. Αθήνα, Πατάκης.